

О.С. Галушко
академік АЕН України,
м. Дніпропетровськ

МІЖНАРОДНИЙ РУХ КАПІТАЛУ ТА ГЛОБАЛЬНА ФІНАНСОВА КРИЗА

Сучасний стан економіки характеризується глобальною фінансовою кризою. Серед чинників, що призвели до виникнення та розвитку глобальної фінансової кризи експерти називають недостатньо жорстке регулювання фінансового сектору і банківської системи зокрема. Тому у якості заходів, спрямованих на її подолання пропонуються такі, як підвищення жорсткості регулювання банківської системи, обмеження бонусів фінансовим менеджерам, підтримка кредитоспроможності банківської системи шляхом купівлі державою цінних паперів банків, зниження Центральними банками облікової ставки, девальвація національних валют з метою розвитку експорту.

Самміт голів держав та урядів 27 країн ЄС, який пройшов 16 жовтня 2008 року у Брюсселі закликав країни до корегування світової фінансової системи та ухвалив антикризовий план, що базувався на підтримці банків, та передбачав надання гарантій по міжбанківським кредитам, можливість повної або часткової націоналізації банків, що опинились на межі банкрутства, посилення державного регулювання фінансової системи. Разом з тим заходи суто фінансового характеру не дають поки що бажаних результатів. Криза поглиблюється і захоплює все нові країни та сфери економіки.

Таким чином світова фінансова криза викликає необхідність запровадження зважених рішень комплексного характеру щодо виходу з неї. Розробка таких рішень можлива тільки при визначенні чинників, що її спричинили, виокремлення з них керованих та розробки методів та інструментів управління ними. Перелічені актуальні практичні задачі потребують наукового обґрунтування методів їх вирішення.

Проблемам забезпечення рівноваги у світовій економічній системі присвячено достатньо багато досліджень як закордонних, так і вітчизняних вчених. При чому ці дослідження проводилися за основними трьома напрямками: рівновага та забезпечення керованості у світовій соціально-економічній системі [1–9 та ін.], аналіз руху та вплив факторів виробництва (капіталу, робочої сили) на розвиток світової економіки [10–15 та ін.], розвиток світової фінансової системи та перспективи її розвитку [16–18 та ін.].

Дослідження, що спрямовані на аналіз ступеня керованості світової економіки [1–9 та ін.], у своїй більшості розглядають шляхи досягнення стабільного стану розвитку світової економічної системи не спираючись на аналіз руху факторів виробництва. В них приділяється увага складності системи з точки зору керування нею [6–8], визначення ступеня ентропії [9], а у деяких випадках і з привалюванням розкриття політичної складової [6], не враховуючи, що політична складова завжди базується на економічному підґрунті.

Дослідження спрямовані на аналіз руху капіталу розглядають глобальні процеси з точки зору об'єктивних причин його переміщення, розвитку міжнародних зв'язків країни, поширення обсягів фінансового та фондового ринків, використання позитивних наслідків руху капіталу, створення міжнародних кластерів, як форми організації економічних відносин на основі інвестиційної діяльності багатонаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп, інших об'єднань підприємств шляхом вертикальної та горизонтальної інтеграції.

Погоджуючись в основному, з висновками проведених науково-дослідних робіт, результати яких знайшли

місце у перелічених монографіях, слід зазначити, що негативні наслідки руху капіталу, пов'язані з непропорційністю розвитку окремих країн, відтоком капіталу з країни та його впливом на платоспроможність та зайнятість населення майже не знайшли віддзеркалення у існуючих дослідженнях. Разом з тим проблема, з якою стикнулася світова економіка в останній час, вимагає встановлення причин, що спричиняють економічну кризу, подальшого розвитку теорії циклічного функціонування економіки, розробки теоретичного підґрунтя управління економікою в умовах фінансової та економічної кризи.

Тому метою даної роботи є встановлення економічного підґрунтя глобальної фінансової кризи, як системного явища, що відрізняється від звичайних наслідків циклічного розвитку економіки своїми масштабами та глибиною спричинених негативних наслідків.

Якщо фінансова система є кровоносною системою економіки, причиною її відхилення від нормального стану є стан самої економіки. Тому причину виникнення та розвитку фінансової кризи слід шукати у тих економічних процесах, якими характеризується сучасний етап розвитку світової економіки — етап транснаціоналізації та глобалізації. Основними принципами та умовами глобалізації є вільний рух таких факторів виробництва, як капітал та робоча сила, а також вільний рух товарів. Зупинимось на вільному руху капіталів, оскільки рух інших складових є похідним від руху капіталу.

До певного моменту часу міжнародний рух капіталу пояснювався природнім його «переливом» з країн, де спостерігався надлишок капіталу до країн, де спостерігався його дефіцит при наявності трудових, земельних ресурсів та корисних копалин. Друга частина цього ствердження має місце і у теперішній час. Разом з тим, в умовах жорсткої конкуренції на міжнародних ринках, прискорення науково-технічного розвитку, необхідності інноваційного розвитку країни з метою забезпечення її конкурентоспроможності, перша частина вищенаведеного ствердження щодо наявності надлишку капіталу в економіці країни стає не такою очевидною, як це було у минулому ХХ сторіччі, а прагнення власників капіталу отримувати надприбутки за рахунок різкого зниження собівартості продукції при розміщенні підприємств у країнах з низькою вартістю робочої сили спонукає їх розташовувати виробництво саме у цих країнах. За даними Комісії ООН з торгівлі та розвитку, у розвинених країнах вихідні прямі іноземні інвестиції перевищують вхідні [19]. При чому процес руху капіталу активізується: якщо у 1990 році кількість угод щодо поглинання, які проводили компанії з управління активами складало 2 угоди (при чому обидві у фінансовому секторі) на суму 528 мільйонів доларів США, то у 2006 році було укладено 33 угоди на загальну суму 11325 млн. дол. США (з них у фінансовому секторі — 8 угод на загальну суму 1272 млн. дол.) [19].

Розглянемо стан руху капіталу по країнах з розвинутою економікою та країнах, що розвиваються.

Співвідношення вхідних та вихідних іноземних інвестицій та чистий приплив капіталу представлені на графіку (рис. 1), який побудований за матеріалами звіту Комісії ООН з торгівлі та розвитку за 2006 рік [19]. Як свідчить наведений графік (рис. 1), чистий приплив капіталу в результаті його руху між країнами характери-

зується перевищенням обсягів прямих іноземних інвестицій з розвинених країн над вхідними прямими іноземними інвестиціями на 1960085 мільйонів дол. США. У цей же час країни, що розвиваються мають позитивне сальдо: приплив прямих іноземних інвестицій у ці країни перевищує інвестиції з них у економіку інших країн на 1 400 507 мільйонів дол. США.

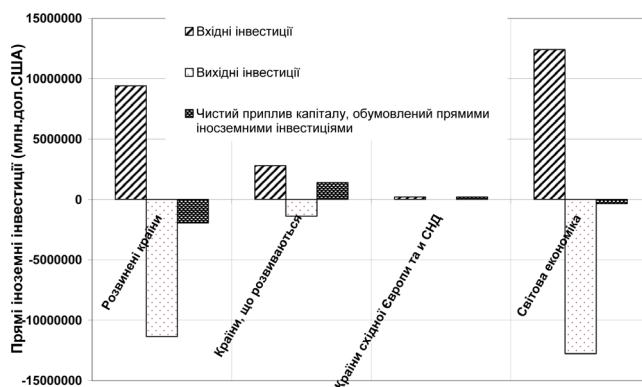

Рис. 1. Співвідношення вхідних та вихідних прямих іноземних інвестицій розвинених країн та країн, що розвиваються

Варто також зазначити, що Україна, як і інші країни східної Європи та СНД (рис. 1), відноситься до країн, прямі іноземні інвестиції в які є значно нижчими ніж інвестиції до інших країн, що розвиваються. Причину слід шукати, на наш погляд, в нестабільності економічної та політичної ситуації.

Аналіз галузевої структури іноземних інвестицій по групах країн (табл. 1), розрахований за даними [19] свідчить про доволі інтенсивне переміщення таких виробництв, як виробництво автомобілів, видобуток корисних копалин, хімічна промисловість з розвинених країн у країни, що розвиваються. Крім інших причин переміщення виробництва товарів та послуг до країн, що розвиваються (переміщення шкідливих виробництв, отримання контролю над видобутком сировини, наближення до споживача) значне місце займає наближення виробництва до дешевої робочої сили.

При чому вартість робочої сили у розвинених країнах, відрізняється від її вартості у країнах, що розвиваються у десятки разів і визначальним у даному випадку є, на нашу думку, поряд з рівнем продуктивності праці, рівень розвитку послуг у тій чи іншій країні. Тобто, розташовуючи високотехнологічне підприємство у країні, що розвивається, власник капіталу створює умови для зростання продуктивності праці (припустимо, навіть у 3–5 разів) і може враховувати цей чинник при визначенні оплати праці, але він може бути певним, що оплата праці у приймаючій країні з нерозвинутою сферою послуг буде залишатися у десятки разів меншою, ніж у країні базування, що зробить його продукцію конкурентоспроможною на світових ринках товарів. Це означає, що ринок послуг потребує попиту, який забезпечується відповідною оплатою праці у тій чи іншій країні і, звідси, в країнах з розвинутою економікою, розвиненим ринком послуг оплата праці буде значно вищою при тому ж рівні продуктивності праці. Порівняльний аналіз обсягу ринку послуг у ряді країн,

Таблиця 1

Чисті прямі іноземні інвестиції в виробничі потужності з виробництва товарів та послуг у розвинених країнах у 2006 році

Галузі економіки	Чистий приплив капіталу (млн. дол. США)	Коефіцієнт перевищення вихідних прямих інвестицій з розвинених країн над вхідними прямими іноземними інвестиціями
Виробництво автомобілів та транспортного обладнання	-220691	1,76
Хімічна промисловість	-175843	1,28
Гірничодобувна промисловість	-187151	1,26
Фінансові послуги	-569584	1,29
Харчова промисловість	-44926	1,15
Деревообробна промисловість	-2345	1,03
Металургійна промисловість	-3888	1,02
Електромашинобудування	-34370	1,13
Інше виробництво товарів	-80057	1,76
Будівничі послуги	-1974	1,03
Готельний та рестораний бізнес	-26973	1,41
Вторинна переробка	-88325	1,32
Бізнес-послуги	-879651	1,71
Освіта	-361	3,47
Інші послуги	-102947	1,65
Послуги щодо операцій з нерухомістю	-28182	1,07

проведений за даними Світового банку [20], засвідчив, що у розвинених країнах послуги у % до ВВП складають 70–76 %, а в країнах, що розвиваються — 30–40 % до ВВП [20]. Враховуючи те що у вказаних країнах суттєво відрізняється і сам ВВП, для порівняння розвитку послуг в країні будемо використовувати показник «послуги на одну особу».

Результати порівняння, виконані за даними Світового банку [20] наведені на рис. 2. Як бачимо, обсяги послуг, які припадають на одну особу у розвинених країнах (США, країни ОЕСР), у 46 разів є вищими, ніж у країнах з середнім доходом і у 144 рази вище, ніж у країнах з низькими доходами. При чому у країнах з високим рівнем доходу вони суттєво підвищились за період, який аналізувався (2000–2005 рік). Аналіз валових внутрішніх інвестицій за цей же період свідчить про більш високий рівень реінвестування у країнах з низьким рівнем розвитку послуг (рис. 3). Як свідчить графік на рис. 3, з 2000 до 2005 року інвестиції у розвиток економіки в % ВВП були найбільшими у Китаї, Тайланді, Країнах з середнім та низьким доходом. У той же час інвестиції у економіку Австрії, США, Великобританії, майже не змінили свою позицію у порівнянні з ВВП, або скоротилися.

На сучасному етапі розвитку світового господарства та регулювання світової економіки, рух капіталу у напрямку країн, що розвиваються негативно вплинув на стан економіки високорозвинених країн-інвесторів. Так, у січні 2009 року виробничі замовлення в США скоротилися на 1,9 %, до 351,9 млрд дол., у промисловому секторі у січні втратили роботу 168 тис. осіб, у будівництві — 104 тис. осіб, у сфері послуг — 375 тис. осіб. Згідно зі звітом федеральної резервної системи США заробітна плата робітників скорочується.

У лютому 2009 року роботу втратили 651 тисяча осіб, а рівень безробіття зріс на 8,1 %, що є в США найвищим показником за останні 25 років. До березня 2009 року рівень безробіття у США вже становив 4,4 млн осіб [21]. У країні спостерігається зниження витрат та товари виробничого призначення та підвищення звер-

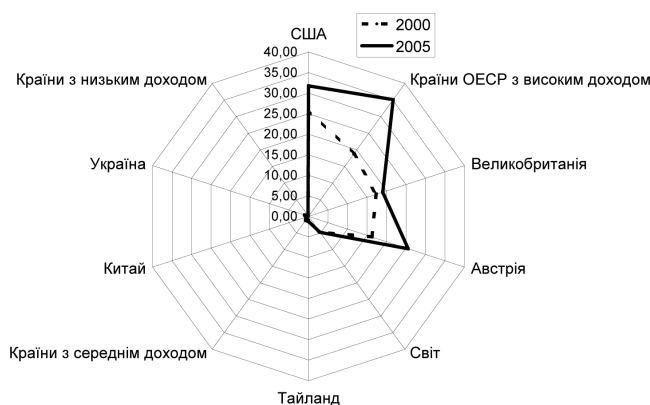

Рис. 2. Послуги у розрахунку на одну особу у високорозвинених країнах, країнах, що розвиваються та по групах країн за рівнем доходу

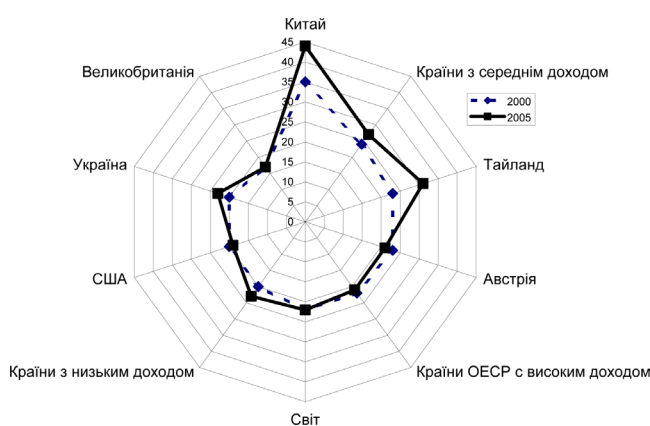

Рис. 3. Валові внутрішні інвестиції у % до ВВП по країнах з різним рівнем доходу

нень за допомогою по безробіттю. Такий стан пов'язаний зі скороченням обсягів виробництва. Зниження платоспроможності населення призвело до скорочення обсягів продажу товарів. Так, у лютому обсяги компанії «Ford Motor Co» скоротилися на 48 % у порівнянні з показниками 2008 року. Продаж продукції «Toyota Motor Corp» у США скоротилися у січні на 39 % (до 109583 автомобілів), а у лютому продаж продукції «Honda Motor Co» знизився на 38 % (до 71575 автомобілів). Збитки компанії «General Motors» у наслідку зниження попиту склали 82 млрд дол.

У зв'язку зі зниженням платоспроможності позичальників іпотечних кредитів, на житловому ринку США вже всередині 2007 року виникла криза неплатежів. З 1 березня по 18 червня 2008 року у США пройшла операція ФБР «Зловмисна іпотека», спрямована на пошук винуватців надання іпотечних кредитів неплатоспроможним клієнтам в результаті якої 406 осіб були звинувачені у шахрайстві [22]. Не заперечуючи наявність випадків зловживань у фінансовому секторі, слід зазначити, що причини неплатежів, як свідчать результати аналізу соціально-економічних показників розвитку країни значно більш глибокі та системні: зниження доходів населення в результаті від'ємного сальдо чистого притоку капіталу, структурні зміни в економіці країни, підвищення рівня безробіття.

Взаємозалежність національних економік в умовах глобалізації обумовила виникнення та розвиток кризових явищ і у інших країнах світу. Так, на тлі фінансової кризи значно скоротились можливості підприємств щодо фінансового забезпечення формування оборотних активів та інвестиційної діяльності. Виробництво автомобілів у Європі у 2008 році скоротилося на 7,2 %, а їх продаж — на 7,8 %. У 2009 році, за прогнозами Європейської асоціації виробників автомобілів, очкується подальше зниження: виробництво автомобілів у Європі скоротиться на 25 %, а їх продаж — на 20 % [23].

Індекс випереджуючих індикаторів, що розраховується по країнах ОЕСР у січні 2009 року знизився з 92,8 пунктів у грудні 2008 року до 91,7 пункти у січні 2009 року. Країни-експортери потерпають від фінансових та економічних складностей у зв'язку з різким скороченням експорту.

Наведені дані свідчать про наростаючу некеріваність світової економіки. Існуюча на даний момент система управління економікою (на національному, регіональному рівні та за функціональними ознаками) не відповідає обсягу світової економіки, як системи, що і викликає некеріваність. Можливо у далекій перспективі і стане реальністю прогноз доктора економічних наук, професора, наукового керівника Державного університету «Вища школа економіки» Євгена Ясіна, який нещодавно сказав: «На мою думку, глобалізація — це природний і безповоротний процес, внаслідок чого ми йдемо до світового уряду, який буде коли-небудь керувати економікою у планетарному масштабі» (переклад автора) [23]. На теперішній же час діяльність існуючих міжнародних організацій, які виконують регулюючі функції, є або обмеженою їх повноваженнями (МВФ, Світовий банк та інші міжнародні фінансові організації), або спрямованою на лібералізацію економічних відносин (СОТ), що вже не відповідає реаліям часу. Можливо доцільна реорганізація ООН у напрямку посилення регулюючого її впливу на світову соціально-економічну систему, оскільки ця організація є універсальною, а повноваження охоплюють усі сфери людської діяльності.

Як свідчать наведені результати досліджень, вільний рух капіталу є базовим чинником світової рівноваги, який, практично в сучасних умовах не підпадає під регулювання міжнародними структурами і питання його регулювання є, до деякої міри, порушенням права та вільну підприємницьку діяльність. Розробка механізмів регулювання руху капіталу є, на наш погляд, визначальною але надто складною на даному етапі розвитку світу проблемою. Складність міститься у тому, що з одного боку регулювання руху капіталу дійсно буде стримувати появу кризових явищ, але з іншого — буде стримувати і розвиток країн з дешевою робочою силою, що тягне за собою рух інших факторів виробництва, а саме, робочої сили у напрямку високорозвинених країн.

Таким чином, як свідчить проведений аналіз, фінансова криза має системний характер, відрізняється від звичайних циклічних змін в економіці, має економічне підґрунтя, пов'язане з міжнародним рухом капіталу спрямованим від високорозвинених країн до країн, що розвиваються, де ринок послуг знаходиться на стадії становлення і механізми інтенсифікації його розвитку не розроблені. Це, у свою чергу, спричиняє відтік капіталу з розвинених країн, скорочення в цих країнах робочих місць, підвищен-

ня рівня безробіття та, як наслідок, зниження платоспроможності населення. Враховуючи високу питому вагу фінансових послуг на ринку послуг розвинених країн (близько 75 %), зниження платоспроможності населення в першу чергу проявляється у зростанні неплатежів по довгострокових (іпотечні кредити) та середньострокових (автомобільні кредити) боргових зобов'язаннях населення, що у 2007–2008 роках призвело до втрати банками розвинених країн, і в першу чергу США, кредитних ресурсів, зниження попиту на іпотечні кредити, падіння цін на нерухомість та падіння цін на боргові цінні папери, що були забезпечені нерухомістю. Це призвело до так званої «іпотечної кризи», яка в умовах глобалізації, взаємозалежності усіх суб'єктів світової економіки, перетворилась у глобальну фінансову, економічну кризу, що тягне за собою розвиток соціальної та політичної кризи. Враховуючи природу глобальної фінансової кризи необхідно в першу чергу врегулювати питання вільного руху капіталу, що в умовах відкритої економіки є надскладним завданням і потребує зважених обґрунтованих рішень. По-друге, потребує розробки механізми інтенсифікації розвитку ринку послуг у країнах, що розвиваються як з точки зору забезпечення платоспроможного попиту на послуги цього сектору економіки, так і з точки зору розробки та реалізації державних програм розвитку кожного з сегментів цього ринку. Потребують також розробки питання залучення інвестицій в Україну: як засвідчили дані, наведені на рис. 1, Україна відноситься до країн з низькою інвестиційною активністю з точки зору приймаючої сторони. Аналіз інвестиційної діяльності в Україні, виконаний автором у роботі [24, с. 254], свідчить, що більшість інвестицій, які приймає Україна не є інвестиціями країн з розвиненими високими технологіями, що дає привід замислитись про мету цих інвестицій (ліквідація конкурента, експансія з політичних мотивів, повернення частки тіньового капіталу, тощо). Тому наступною задачею, яка потребує нових наукових та практичних рішень є питання забезпечення інноваційного розвитку країни, розробка механізму спрямування процесу залучення інвестицій виключно на отримання вітчизняними підприємствами принципово нових технологій з країн, які ними володіють. Вирішення цих питань сприятиме стійкому розвитку економіки країни та підвищенню надійності збереження позитивних тенденцій розвитку в умовах впливу зовнішніх факторів.

Література

1. Пахомов Ю. Н. Глобальные трансформации современности. Т. 1. — К.: Наукова думка, 2006. — 685 с.
2. Пахомов Ю. М. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 4–14.
3. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.: Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
4. Білорус О. Г., Мацейко Ю. М. Глобальна перспектива і сталий розвиток. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.
5. Белоус А. Б. Теория управления и экономическая теория управляемости // [Электронный ресурс] URL: // http://www.isras.ru/abstract_bank/1214469361.pdf
6. Караганов С. А. Мировой кризис — время созидать // Клуб мировой политической экономики [Электронный ресурс] URL: // http://www.wpec.ru/text/20081017_1031.htm

7. Ларионова М. В. Глобальное управление: формирование новых типов партнерства «группа восьми» и международные организации // Клуб мировой политической экономики [Электронный ресурс] URL: // <http://www.wpres.ru/text/200709071709.htm>
8. Суслов Д. В. Управляемость, как категория анализа международной системы // Клуб мировой политической экономики [Электронный ресурс] URL: // <http://www.wpres.ru/text/200709171301.htm>
9. Оськин А. Ф. Классификация социально — экономических систем, основанная на их энтропийных характеристиках // [Электронный ресурс] URL: // kleio.asu.ru/aik/bullet/32/144-146.pdf
10. Линдерт П. Х. Экономика миро-хозяйственных связей: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. О. В. Ивановой. — М.: Прогресс, 1992. — 520 с.
11. Френклін Р. Рут, Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. — К.: Основи, 1998. — 743 с.
12. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. — К.: Логос, 2004. — 848 с.
13. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999. — 568 с.
14. Носова О. В. Иностранные инвестиции в транзитивной экономике Украины: Монография. — Х.: Основа, 2001. — 232 с.
15. Корнеев В. В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках: Монографія. — К.: НДФІ, 2003. — 376 с.
16. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації: Монографія. — К.: ВЦ «ДрУк», 2002, - 320 с.
17. Базилевич В. Д. Нова парадигма страхування в умовах глобалізації // Збірник наук. праць. Економіка — Вісник Київського національного університету ім.Т. Шевченка, Київ, 2006. — С. 186.
18. Журавин С. Г. Страхование компании в условиях глобализации. — М: Анкил, 2005. — С. 176.
19. UNCTAD, cross-border M&A database // [Електронний ресурс] URL:// <http://www.unctad.org/fdistatistics>
20. WorldBank. Data profile // [Електронний ресурс] URL://<http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport>
21. National Unemployment Measures. United States Department of Labor // [Електронний ресурс] URL:// <http://www.doleta.gov/unemploy/chartbook>
22. <http://ukrrudprom.ua/const/>
23. Ясин Е. Г. «Мы идём к мировому правительству» // [Электронный ресурс] URL:// <http://www.newsland.ru/News/Detail/id/340690/cat/42/>
24. Галушко О. С. Створення фінансового механізму стимулювання інноваційного розвитку — необхідна умова євроінтеграції України// Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Збірн. наук. праць Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — № 606. — 2007. — 475 с. (с. 251–256)